

Harezmşah-Moğol İlişkilerinin Bozulması ve Sonrasında Harezmşahların Moğol Saldırılarına Karşı Gösterdiği Önemli Bir Direniş: Hocend Savunması ve Timur Melik

Deterioration of Khwarezmshah-Mongol Relations and a Significant Resistance Shown by Khwarezmshahs Against Mongol Attacks: Hocend Defense and Timur Melik

Mustafa KÖKSAL

Dr., Independent Researcher, Van, Türkiye

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Van, Türkiye

Orcid: 0000-0002-6360-0957 | E-posta: mustafakoksal13@hotmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Köksal, M. (2024). Deterioration of Khwarezmshah-Mongol relations and a significant resistance shown by Khwarezmshahs against Mongol attacks: Hocend defense and Timur Melik, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 63, 161-172.

Köksal, M. (2024). Harezmşah-Moğol ilişkilerinin bozulması ve sonrasında Harezmşahların Moğol saldırılarına karşı gösterdiği önemli bir direniş: Hocend savunması ve Timur Melik, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 63, 161-172.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 25 December/Aralık/2023

Accepted/Kabul Tarihi: 24 February/Şubat/2024

Published/Yayın Tarihi: 27 March/Mart 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: March/Mart

Issue/Sayı: 63 **Pages/Sayfa:** 161-172

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mustafa KÖKSAL).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Moğol İstilası, Türk ve İslâm coğrafyasında etkisi yüzyıllar süren ve tarihin hafızasında bugün bile canlılığını koruyan büyük bir yıkımdır. 1218 yılında meydana gelen Otrar Hadisesi, Harezmsahlar ve Moğollar arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve tarafların karşı karşıya gelmesine neden oldu. Ayrıca Sultan Alâeddin Muhammed'in (1200-1220) Moğollara karşı yanlış savaş stratejileri izlemesi en parlak dönemini yaşayan Harezmsahlar Devleti'nin sonunu hazırladı. Moğol saldırılarının başlamasıyla birlikte Harezmsahların uhdesinde bulunan şehirlerin tamamına yakının bu saldırılara karşı topyekün bir mücadele sergilemeleri takdire şayandır. İşte bu direniş örneklerinden biri de şüphesiz Seyhun Nehri kıyısında bulunan Hocend şehrinin savunmasıdır. Şehrin emiri Timur Melik'in az sayıda askeri ile yaptığı savunma ve son ana kadar verdiği mücadeleyle çok kısa süreliğine de olsa Moğolları durdurmuştur. Fakat bu durum Türk ve İslâm coğrafyasında meydana gelen ağır tahribatı engellemeye yetmemiştir. Timur Melik'in gösterdiği kahramanlık ve Hocend şehrini müdafaa etmesi Harezmsahlar Devleti'nin sınırları içerisinde yer alan şehirlerin Moğollara kolay kolay teslim olmadıklarının da açık bir delilidir. Çalışmamızda bu direnişin detayları ve Timur Melik'in hayatı hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Timur Melik, Hocend, Harezmsahlar, Moğollar.

Abstract

The Mongol Invasion was a great destruction that lasted for centuries in the Turkish and Islamic geography and remains alive in the memory of history even today. The Otrar Incident, which took place in 1218, caused the relations between the Khwarezmshahs and the Mongols to deteriorate and the parties to come face to face. In addition, Sultan Alaeddin Muhammad's (1200-1220) wrong war strategies against the Mongols led to the end of the Khwarazmian State, which was in its heyday. It is admirable that, with the beginning of the Mongol attacks, almost all of the cities under the control of the Khwarezmshahs put up an all-out fight against these attacks. One of these examples of resistance is undoubtedly the defense of the city of Hocend, located on the banks of the Seyhun River. Timur Melik, the emir of the city, stopped the Mongols, albeit for a very short time, with his defense with a small number of soldiers and his fight until the last moment. However, this situation was not enough to prevent the heavy destruction that occurred in the Turkish and Islamic geography. The heroism shown by Timur Melik and his defense of the city of Hocend is a clear evidence that the cities within the borders of the Khwarezmshah State did not surrender to the Mongols easily. In our study, evaluations will be made in the light of the details of this resistance and the information in the sources about Timur Melik's life.

Keywords: Timur Melik, Khocend, Khwarazmshahs, Mongols.

Giriş

Türklerin kurduğu Harezmsahlar Devleti, kuruluşu ve yıkılışı açısından tarihte müstesna bir yere sahiptir. Kendilerini yıkılan Büyük Selçuklu Devleti'nin (1035-1157) mirasçısı olarak gören Harezmsahlardan devletleşme süreci Sultan Melikşah (1072-1092) zamanında Anuştegin Garcei'nin Selçuklu sarayında "taştdarlık" görevinin yanı sıra Harezm valiliğini üstlenmesi ile başladı. Ancak bu görevi fiilen olarak yerine getirmedi. Onun vefatının ardından 1097'de oğlu Kutbeddin Muhammed'in Harezmsah olmasıyla yönetim fiilen Anuştegin hanedanlığının eline geçmiş oldu. Kutbeddin Muhammed 30 yıllık Harezmsahlığı döneminde Büyük Selçuklu Devleti'ne sadakatle hizmet etti. Onun 1128'de vefatının ardından Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer (1118-1157) tarafından oğlu Atsız (1128-1156) yeni Harezmsah oldu. Harezmsahlığının ilk yıllarında Sultan Sencer'in en yakınındaki kişi olan Atsız, Selçuklu devlet adamları ile yaşadığı problemler nedeniyle Harezm'e geri döndü. 1135 yılından itibaren Selçuklu Devleti'ne karşı isyan bayrağı çeken Atsız, 1147 yılına kadar üç kez isyan ettiyse de Sultan Sencer'e karşı hiçbir başarı elde edemedi. Bu tarihten sonra yeniden Büyük Selçuklu Devleti'ne itaat eden Atsız, yaşanan gelişmeleri de yakından takip etti. 1153'de Oğuz İsyanı tüm dengeleri altüst etti. Sultan Sencer'in Oğuzlara esir düşmesi ile dönemin kudretli devleti Selçuklular yıkılma sürecine girdiler. 1156'da Sultan Sencer, Oğuzların elinden kurtulup devleti yeniden toparlamak istese de başarılı olamadı. 1156 yılında vefat eden Atsız, bağımsızlık hayallerini gerçekleştiremediği gibi hem Selçuklulara bağlı hem de Karahıtaylara vergi ödeyen bir bölge valisi olarak hayata veda etti. Ancak Atsız, yaptığı mücadelelerde başarısız olsa da devletin kurulması için gerekli zemini de hazırlamış oldu (Kafesoğlu, 1984, s. 44-65; Bünyatov, 2003, s. 1-27; Erdoğan, 2020, s. 1-28).

Atsız'ın vefatının ardından Sultan Sencer, İl-Arslan'ı (1156-1172) Harezmsah ilan etti. Ancak Sultan Sencer 1157 yılında vefat edince Selçuklu Devleti tarihe karıştı. Bölgede oluşan otorite boşluğunda İl-Arslan önemli bir güç unsuru haline geldi. Babasının aksine denge politikaları izleyen İl-Arslan, saltanatı boyunca Irak Selçukluları, Abbâsî Halifeliği, Gurlular, Bâvendîler ve Şirvanşahlar ile iyi ilişkiler kurduysa da Karahıtaylara vergi ödemeye devam etti. Aynı zamanda Atsız'ın başlattığı devletleşme sürecinde İl-Arslan döneminde büyük mesafeler kat edilmiş olsa da Harezmsahlar bu süreci Alâeddin Tekiş döneminde tamamlayabilmiştir (Kafesoğlu, 1984, s. 73-84; Bünyatov, 2003, s. 29-37; Erdoğan, 2020, s. 28-32).

1172 yılında İl-Arslan'ın vefatıyla Harezmsahlar Devleti'nde meydana gelen taht mücadelelerinde Alâeddin Tekiş, küçük kardeşi Sultanşah Mahmud'u yenerek tahta çıktı. Ancak kardeşiyle mücadelesi yaklaşık 21 yıl daha devam edecekti. Sultan Alâeddin Tekiş, saltanatı döneminde devletleşme sürecini tamamlayarak Irak Selçuklu Devleti, Karahıtaylar, Abbâsî Halifeliği, Gurlular, Şirvanşahlar, Bâvendîler ve Kıpçaklar ile iyi ilişkiler kurdu. Özellikle Kanglı boyundan Terken Hatun ile yaptığı evlilik sayesinde Kıpçakları itaat altına alıp onların askerî gücünden faydalandı. Bu sayede Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinin en güçlü ordusuna sahip oldu. Alâeddin Tekiş dönemi Harezmsahlardan altın çağını yaşadığı dönemdir. Bu zaman dilimi içerisinde Alâeddin Tekiş, devletin sınırlarını doğuda Gur toprakları, batıda Bağdat, kuzeyde Deşt-i Kıpçak ve güneyde Umman Denizi'ne kadar genişletti. Alâeddin Tekiş 1200 yılında vefat ettiğinde ardında güçlü bir ordu ve geniş topraklara sahip muhteşem bir devlet bıraktı (Kafesoğlu, 1984, s. 84-144; Bünyatov, 2003, s. 37-67; Erdoğan, 2020, s. 32-47).

1. Alâeddin Muhammed Dönemine Genel Bir Bakış

Alâeddin Tekiş, hayatta iken Nâsiruddin Melikşah'ı vâli tayin etti. Ancak genç yaşta yakalandığı amansız bir hastalık yüzünden vefat edince Tekiş bu seferde ikinci oğlu Kutbeddin Muhammed'i tahtın vârisi ilan etti. Bâtınîler ile mücadele etmek için görevlendirilen Kutbeddin Muhammed (1200-1220), babasının rahatsızlandığını haber aldığı anda onların müstahkem kalelerinden olan Tuşşiz Kalesi'ni kuşatmıştı. Babasının ölüm döşeginde olduğunu haber alır almaz Bâtınîlerle yüz bin dinar vergi ödemeleri koşuluyla bir anlaşma yaptı. Ardından kuşatmayı kaldırarak hızla Harezm'e hareket etti. Ancak yolda iken babasının vefat haberini alan Kutbeddin Muhammed düzenlenen cenaze merasiminin ardından Tekiş'in vasiyeti üzerine devlet erkânı tarafından 1200 yılında Harezmsahlar Devleti tahtına çıktı ve "Kutbeddin" olan unvanını Alâeddin olarak değiştirdi (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 133; Cüveynî, 2013, s. 282-283; Mîrhând, 1339, s. 381-382; Bünyatov, 2003, s. 65; Taneri, 2019, s. 31).

Sultan Alâeddin Muhammed, saltanatının ilk yıllarında devlet içerisinde baş gösteren karışıklıklar ile uğraştı. İlk olarak ağabeyi Nâsiruddin Melikşah'ın oğlu Hinduşah, Horasan topraklarında hakkı olduğunu öne sürerek 1201'de amcasına karşı isyan etti. Alâeddin Muhammed, hemen Çakır et-Türkî komutasında bir birliği isyanı bastırmakla görevlendirdi. O da Horasandaki isyanı bastırınca Hinduşah, kaçarak Gur Sultanı Mu'zeddin'e (1203-1206) sığındı (İbnü'l-Esîr, 1991: 134; Kafesoğlu, 1984: 148; Erdoğan, 2020: 49-50). Sultan Alâeddin Muhammed Horasan'da asayiş sağladıktan sonra Gurlular ile mücadele etmeye karar verdi. 1204 yılında Gur ordusunun Merv ve Tûs'u ele geçirip Gürgenç önlerine kadar gelerek şehri kuşatması üzerine zor durumda kalan Sultan Alâeddin Muhammed, Karahıtaylardan yardım istemek zorunda kaldı. Onun bu isteğini geri çevirmeyen Karahıtay hükümdarı Gürhan, hemen bir ordu hazırlayarak Gurlular üzerine sevk etti. Sultan Mu'zeddin, Karahıtayların kalabalık bir şekilde geldiğini haber alır almaz hemen geri çekildi. Ancak yaşanan bu gelişmelere rağmen

Alâeddin Muhammed, eskiden beri Karahıtaylara ödenen vergiyi artık ödememek ve onları Mâverâünnehir'den söküp atma arzusunda olduğu için yeniden Gur Hükümdarı Muîzüddîn ile bozulan ilişkilerini düzeltti (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 134; Kafesoğlu, 1984, s. 148; Erdoğan, 2020, s. 49-50).

Sultan Alâeddin Muhammed'in 1206'da Karahıtayların elinde bulunan Semerkand ve Buhârâ şehirlerini ele geçirmesi iki tarafı savaşın eşğine getirdi. İki devlet arasında cereyan eden savaşı Karahıtaylar kazandı. Bu savaşın sonucunda kaynaklar Sultan Alâeddin Muhammed'in Karahıtaylara esir düşüp düşmediği konusunda farklı bilgiler vermektedirler. Cüveynî ve Mirhând savaşı Karahıtayların kazandığını, ancak Sultan Alâeddin Muhammed'in savaşa girmeden önce düşman askeri gibi giyindiğini, savaş sırasında Karahıtay askerlerinin onu fark etmediğini ve bu sayede Harezme dönmeyi başardığını kaydetmektedir. (Cüveynî, 2013, s. 306-307; Mîrhând, 1339, s. 393). Bir diğer kaynağımız İbnü'l-Esîr hadise hakkında daha farklı kayıtlara yer vermektedir. Müellif, Sultan Alâeddin Muhammed ve devlet adamlarından Şihâbeddin Mes'ûd'un bir Karahıtay askeri tarafından esir edildiğini, bu sırada Sultan Alâeddin Muhammed'in yakalanmamak için Şihâbeddin Mes'ûd'un kölesi kılığına girerek düşmanın elinden kurtulduğunu nakletmektedir (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 219-220).

Harezmsahların Karahıtaylar karşısında aldığı bu yenilgi devleti temelinden sarstığı için otorite boşluğuna neden oldu. İbn Harmil, Rindî ve Kezlik gibi önemli komutanlar oluşan bu boşluktan yararlanmak istedilerse de Sultan Alâeddin Muhammed, Harezme döndüğünde çıkan karşılıkları bastıracağı gibi ihanet eden komutan ve devlet adamlarını en ağır şekilde cezalandırdı. Karahıtaylara mağlup olmayı hazmedemeyen Sultan Alâeddin Muhammed, yenilginin intikamını almak üzere müttetik aramaya başladı. Sonunda Gürhan'ın damadı Nayman Prensi Küçlüğ ile bir antlaşma yaptı. İki taraf yapılan antlaşma gereği büyük bir ordu hazırlayarak Karahıtaylar üzerine yürüdüler. Harezmsahlar ve Karahıtaylar 1210 yılında İlamış Çölü'nde karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşı bu defa Harezmsah ordusu kazandı. Sultan Alâeddin Muhammed elde ettiği bu zaferden sonra uzun yıllardan beri Karahıtaylara ödediği vergiden kurtularak Mâverâünnehir topraklarının da hâkimi oldu (Cüveynî, 2013, s. 308-312; Şebankareî, 1376, s. 138; Şebankareî, 2021, s. 107; Mîrhând, 1339, s. 394; Kafesoğlu, 1984, s. 186; Bünyatov, 2003, s. 82; Barthold, 2017: 165).

Sultan Alâeddin Muhammed, hükümdarlığı süresince annesi Terken Hatun'la da mücadele etmek zorunda kaldı. Tahta çıktığı ilk yıldan itibaren annesinin devlet yönetiminde etkin rol oynaması kendisini oldukça rahatsız etmekteydi. Özellikle Harezmsah ordusunun komuta kademesi ve askerlerin büyük bir kısmının Kıpçaklardan oluşması ve Terken Hatun'un onlar üzerinde büyük nüfuza sahip olması Sultan Alâeddin Muhammed'i oldukça kaygılandırmaktaydı. Bu durum aynı zamanda devlet içerisinde iki başlı bir yönetime sebebiyet vermekte ve Sultan Alâeddin Muhammed'in prestijini de sarsmaktaydı. Bunların yanı sıra Sultan Alâeddin Muhammed'in devlet kademelerine yaptığı atamalara Terken Hatun'un sürekli olarak müdahale etmesi anne-oğul arasındaki gerilimin iyice gün yüzüne çıkmasına neden oldu. Sultan Alâeddin Muhammed, 1216'da annesinin de bağlı olduğu Kübrevîyye tarikatının önde gelen âlimlerinden Mecdüddîn Bağdadî'yi bilgisi dahilinde çıkan bir isyan sonucunda öldürtmesi bardağı taşıran son damla oldu (Nesevî, 1934, s. 26-27; Demiralp, 1997, s. 33).

Sultan Alâeddin Muhammed'in saltanatı döneminde uğraşmak zorunda kaldığı bir başka mesele de Abbâsî Halifeliğiydi. Harezmsahların Abbâsî Halifeliğiyle geçmişten beri yaşadığı çekişme, Sultan Alâeddin Muhammed döneminde de sürdü. Çünkü Nâsır-Lidînillâh'ın (1180-1225) uzun zamandan beri ruhanî lider olmanın yanında siyasî bir güç olmayı da amaçlıyordu. Nâsır-Lidînillâh bu emellerini gerçekleştirmek için Sultan Alâeddin Muhammed'e karşı entrikalar çevirmekten geri durmadı. İktidar hırsı halifenin gözünü öylesine kör etmişti ki Bâtınîlerle işbirliği yapmaktan bile çekinmedi. Anlaştığı Bâtınî fedailerine Mekke Emiri ve Sultan Alâeddin Muhammed'in önemli bir komutanlarından Oğlımuş'ı öldürttü. Bununla da yetinmeyerek Gur hükümdarını kıskırtmak için gönderdiği mektupların Gazne seferi sırasında sultanın eline geçmesi, onun Abbâsî halifesine olan öfkesini daha da artırdı. Nâsır-Lidînillâh'ı halifelikten indirmek için hemen harekete geçti. Sultan Alâeddin Muhammed, halifelik makamının Hz. Ali'nin torunlarının hakkı olduğunu, Abbâsîlerin bu hakkı onların elinden zorla aldığını söyleyerek Nâsır-Lidînillâh aleyhinde çalışmalar yapmaya başladı. Ardından Hz. Ali'nin torunlarından ve aynı zamanda Tirmiz seyyidlerinin ileri gelenlerinden Alâü'l-Mülk'ü halife yapmak için İslâm âlimlerinden fetvalar alarak 1217 yılında Bağdat'a hareket etti. Ancak olumsuz kış şartlarına bir de Türk ve Kürt grupların saldırıları eklenince Harezmsah askerleri perişan bir halde Harezme döndüler (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 269-270; Cüveynî, 2013, s. 334; Mîrhând, 1339, s. 398-400; Şebankareî, 1376, s. 139; Şebankareî, 2021, s. 110; Hamdullah Müstevfi, 1328, s. 493; Kafesoğlu, 1984, s. 2019; Barthold, 2017, s. 387).

2. Moğollarla İlk Karşılaşma

Harezmsahlar ve Moğollar arasındaki ilişkileri anlatmaya geçmeden önce Moğolların tarihsel gelişim sürecine kısa bir göz atmanın hadiselerin daha iyi anlaşılacağı kanaatini taşımaktayız. 1206'da Onon Nehri kıyısında düzenlenen kurultayda Büyük Han seçilen Cengiz Han, dağınık halde yaşayan Moğol kabilelerini tek çatı altında toplamayı başardı. Ardından 1211 yılından itibaren Kuzey Çin, Türkistan ve Uygur Türklerinin yaşadığı İdikut topraklarına seferler düzenleyerek hem devletinin

sınırlarını genişletti hem de kısa zaman zarfında bölgede önemli bir güç unsuru haline geldi (Roux, 2003, s. 135-138; Grousset, 2019, s. 258-263). Cengiz Han'ın 1215 yılında Çin'i ele geçirip Kin Hanedanlığına son vermesi bu toprakları fethetmeyi düşünen Alâeddin Muhammed'in hayal kırıklığına uğramasına neden oldu. Cüzcânî, Sultan Alâeddin Muhammed'in 1215 yılında devlet adamlarından Bahaeddin Râzi'yi Çin'i fetheden Moğolların askerî gücünü öğrenmek ve daha yakından tanımak üzere oraya gönderdiğini kaydetmektedir. Müellif, Cengiz Han'ın Bahâeddin Razî ile görüşme isteğini kabul ettiğini ayrıca Harezmsahlarla ticaret yapmak için teklif sunduğunu nakletmektedir. Müellifin bu bilgilerinden yola çıkarak Moğollarla Harezmsahlar arasındaki ilk ilişkilerin 1215 yılından itibaren başladığını söyleyebiliriz (Cüzcânî, 2015, s. 136).

Yukarıda zikredilen görüşmenin ardından Cengiz Han, iki taraf arasındaki ticarî ilişkileri geliştirmek için ilk adımı attı. Bunun için 1217'de güvendiği devlet adamlarından ve aynı zamanda Harezmi olan Mahmud Yalvaç başkanlığında bir heyeti Harezme gönderdi Elçilik heyeti sultanın huzuruna çıkarak Cengiz Han'ın gönderdiği hediyeleri ve mektubu takdim etti. Cengiz Han, mektubunda Türkistan, Moğolistan, Çin ve Hitay topraklarının hâkimi olduğunu belirterek sultana bölgenin zenginliklerinden faydalanmak için işbirliği öneriyordu. Sultan Alâeddin Muhammed, elçilere Han'ın gönderdiği mektuptan duyduğu memnuniyeti dile getirerek onları güzel bir şekilde ağırladı. Ardından Han'a iletmeleri için elçilik heyetine bir mektup verdi. Ancak, Cengiz Han'ın gönderdiği mektupta sultana "oğlum" diye hitap etmesini hazmedememişti. Bunun için Cengiz Han'ın gücünü öğrenmek için Mahmud Yalvac'ı huzuruna davet etti. Yapılan görüşmede sultan, elçiye mektupta yer alan bilgilerin gerçek olup olmadığını sordu. Onun mektuptaki bilgilerin doğru olduğunu teyit etmesi üzerine Sultan Alâeddin Muhammed öfkeden deliye döndü. Sultanın iyice öfkelenişini fark eden Mahmud Yalvaç, hışmına uğramamak için huzurundan hemen ayrıldı. Ardından diğer elçiler ile birlikte hızla Karakurum'a geri döndü. Elçiler Karakurum'a ulaştıklarında hemen Cengiz Han'ın huzuruna çıkarak Sultan Alâeddin Muhammed'in gönderdiği mektubu takdim edip, duyduğu memnuniyeti anlattılar. Bu hadiseden sonra iki devlet arasında ticarî ilişkiler de gelişmeye başladı (Mîrhând, 1339, s. 76; Lamb, 2016, s. 109; Grousset, 2014, s. 198-199).

Moğollar ve Harezmsahlar arasındaki askerî anlamdaki ilk karşılaşma 1218 yılına tekabül etmektedir. Cengiz Han'ın Hitay topraklarını ele geçirdiği sırada kaçarak Karahıtaylara sığınan Hitay Han'ın küçük oğlu Küçlüğ, 1211 yılında Harezmsahların desteğiyle aynı zamanda kayınpederi olan Gürhan'ı ortadan kaldırarak Karahıtayların yeni imparatoru oldu. Küçlüğ elde ettiği gücün etkisiyle Hoten ve Kaşgar topraklarında yaşayan halka kötü davranması, hem bölge halkını hem de Sultan Alâeddin Muhammed'i rahatsız etmeye başladı. Küçlüğ, Harezmsahlar açısından artık bir tehdit unsuruydu. Onun yaptığı baskılara dayanamayan halk, Cengiz Han'ı kurtarıcı olarak görmeye başladı. Küçlüğ'ün zulmünden kurtulmak amacıyla Cengiz Han'ın huzuruna giden bölgenin ileri gelenleri, yaşanan sıkıntıları anlattılar. Heyetin şikâyetlerini dinleyen Cengiz Han, daha önce elinden kaçırdığı Küçlüğ'ü yok etmesi için Cebe Noyan'ı görevlendirdi. Öte taraftan Cuci ve Subutay Bahadır'ı da Deşt-i Kıpçak topraklarında karışıklıklara neden olan Merkit Hâkimi Tok-Togan'ı ortadan kaldırmak için gönderdi. Bu sırada Sultan Alâeddin Muhammed de Merkitlerin faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık nedeniyle müdahale etmek amacıyla küçük bir birliği yanına alarak Semerkand'dan Cend'e doğru yola çıktı. Ancak haberciler Moğollara ait bir birliğin Merkitlere saldırdığını haber verdiler. Bu haberi alan Sultan Alâeddin Muhammed, destek kuvvet almak için Semerkand'a geri döndü. Sultanın planına göre Moğollar Merkitleri ortadan kaldıracak, Harezim ordusu da Moğolları yok edecekti. Sultan böylelikle bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı. Sultan Alâeddin Muhammed tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra yeniden Cend şehrine doğru hareket etti. Bu sırada Cuci komutasındaki Moğol ordusu, Merkitleri bugün Kazakistan sınırları içerisinde yer alan ve kaynaklarda Kamli ve Kemcik olarak da geçen iki nehrin arasında kalan bölgede imha etti (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 318; Cüveynî, 2013, s. 319; Reşîdüddin Fazlullah, 1389, s. 31; Ebu'l-Gazi Bahadır Han, 2020, s. 118).

Görevini tamamlayan Moğol ordusu geri dönmek için yola çıktığı sırada Sultan Alâeddin Muhammed savaşın yapıldığı yere geldiğinde çok sayıda ceset ile karşılaştı. Sultan meydana dolaşırken yaralı bir Merkit askerinden Moğolların saldırısına uğradıklarını öğrenmesi üzerine fırsatın ayağına geldiğini düşündü. Sultan Alâeddin Muhammed komutanlarının ısrarla karşı çıkmalarına rağmen Moğolları takip etmeye karar verdi. Takip edildiğini öğrenen Cuci, ona bir elçi göndererek kendileriyle savaşmak istemediklerini ve Cengiz Han'dan böyle bir emir almadıklarını bildirmesine rağmen Alâeddin Muhammed'in Moğollarla savaşmak için ısrar etmesi tarafları karşı karşıya getirdi. İki taraf arasında yapılan savaşta Moğollar, Harezim ordusunun sol kanadı ile sultanın komuta ettiği merkeze saldırarak darmadağın ettiler. Ancak Sultan'ın büyük oğlu Celâleddin komutasındaki birlik Moğollara galip gelmeyi başardı. O, babasının komuta ettiği birliğin saldırılara daha fazla dayanamayacağını fark edince ani bir baskın ile sultanı Moğolların elinden kurtardı. Gün batımına kadar devam eden savaşta taraflar birbirlerine üstünlük kuramadılar. Karanlığın çökmesini fırsat bilen Moğollar da büyük ateşler yakarak geri çekilip Karakurum'a döndüler. Cuci yaşanan gelişmeleri babasına anlatmasına rağmen iki devlet arasında yapılan ticaret antlaşması gereği Cengiz Han, Harezmsahların bu tutumu karşısında sessiz kalmayı tercih etti. Çünkü Cengiz Han antlaşmayı bozan taraf olmak istemiyordu. Sultan Alâeddin Muhammed yaşanan bu hadiseden sonra Moğolların çok tehlikeli bir düşman olduğunu fark ederek çeşitli önlemler almaya başladı (Cüveynî, 2013, s. 110; Reşîdüddin, 1389, s. 31; Mîrhând, 1339, s. 396; Kafesoğlu,

1984, s. 236-237; D'ohsson, 2016, s. 95-96).

Yukarıda anlattığımız taraflar arasında askerî anlamdaki ilk karşılaşma hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. O döneme tanıklık eden ve aynı zamanda Sultan Alâeddin Muhammed'e en yakın devlet adamlarından olan Nesevî, olayın 1215 yılında cereyan ettiğini kaydederken Reşîdüddin, İbnü'l-Esîr ve Mîrhând hadisenin 1218'de gerçekleştiği konusunda hem fikirdirler. Olaylara tanıklık etmesine rağmen Nesevî'nin 1215 yılını zikretmesi oldukça dikkat çekicidir. Ancak Nesevî'nin verdiği tarihte Moğollar, Çin'i fethetmek ile uğraşırken, Sultan Alâeddin Muhammed de Bağdat seferinden yeni dönmüştü. Bu yüzden her iki tarafın 1215'te karşılaşmalarının ihtimal dahilinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Moğollar ve Harezmsahlara ilk karşılaşması ile ilgili üç müellifin verdiği 1218 tarihinin daha doğru olduğunu söyleyebiliriz (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 318-319; Nesevî, 1934, s. 14; Reşîdüddin Fazlullah, 1389, s. 31; Mîrhând, 1339, s. 77; Ebû'l-Gazi Bahadır Han, 2020, s. 117; D'ohsson, 2016, s. 94).

3. Felaketin Ayak Sesleri: Otrar Faciası

Sultan Alâeddin Muhammed'in Cengiz Han'ın gönderdiği heyet ile yaptığı görüşmenin ardından iki taraf arasındaki ticarî ilişkilerin daha da geliştirilmesi amacıyla Ahmet Hocendî, Emir Hüseyin ve Ahmet Belhî adlı üç tüccar ticaret yapmak üzere Harezm'den Moğolistan'a doğru yola çıktılar. Başkent Karakurum'a ulaşan Harezmli tüccarlar Cengiz Han ile görüşmek istediler. Onların bu isteğine olumlu yanıt veren Cengiz Han, tüccarları huzuruna kabul etti. Huzura çıktıklarında yanlarında getirdikleri malları Cengiz Han'a sergilediler. İçlerinden Ahmet Belhî'nin elindeki kumaşlara fazla para istemesi Cengiz Han'ı çok kızdırdı. Yanında bulunan devlet adamlarına hazinesindeki değerli kumaşları getirmelerini emretti. Cengiz Han'ın gazabından çok korkan diğer tüccar kumaşları Cengiz Han'a armağan olarak getirdiklerini söyleyince Han bundan büyük bir memnuniyet duydu. Neticede tüccarların mallarını daha fazla fiyata satın alarak onları Harezm'e gönderdi. Cengiz Han yanındakilere ticaret yapmak için bir heyet kurmalarını ve bir an önce Harezm'e doğru yola koyulmalarını emretti. Ancak gönderdiği heyetin akıbetinin felaket olacağını aklının ucundan bile geçirmemişti (Nesevî, 1934, s. 50; Cüveynî, 2013, s. 116-117; Reşîdüddin Fazlullah, 1389, s. 32-33; Mîrhând, 1339, s. 77; Ebû'l-Gazi Bahadır Han, 2020, s. 117; D'ohsson, 2016, s. 94).

Harezm'e gönderilen heyette bulunanların sayısı hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Moğollar hakkında ilk yazılı kaynak olma özelliği taşıyan *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde bu rakam yüz kişi olarak zikredilirken, (*Moğolların Gizli Tarihi*, 2016, s. 174) Ebu'l-Ferec bu sayının yüz elli olduğunu (Ebu'l-Ferec, 2011, s. 8) Cüveynî ve Reşîdüddin, ise heyette bulunanların sayısının dört yüz elli olduğunu ifade etmektedirler (Cüveynî, 2013, s. 117; Reşîdüddin Fazlullah, 1389, s. 32). Son olarak Hamdullah Müstevfî rakamı beş yüz kişi olarak telaffuz etmektedir. (Hamdullah Müstevfî, 1328, s. 495; Hamdullah Müstevfî, 2018, s. 396) Otrar hadisesinin meydana gelişine ilgili olarak da kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. *Moğolların Gizli Tarihi*, Cengiz Han'ın emriyle Ukana başkanlığındaki heyetin değerli mallarla Harezm'e doğru yola çıktığı ve Otrar şehrine geldiklerinde, şehrin valisi İnalçık tarafından mallarına el konularak öldürüldüklerini kaydederken, Cüzcânî, Cengiz Han'ın gönderdiği heyetin Otrar'a ulaştığını, ancak valinin sultana kervanda çok değerli malların bulunduğunu ve el koymak için izin istediğini nakletmektedir. Sultan Alâeddin Muhammed'in İnalçık'a izin vermesiyle tüm tüccarların öldürüldüğünü, ancak içlerinden bir tanesinin hamamda olması nedeniyle bacadan kaçarak canını kurtardığını, Cengiz Han'ın yanına giderek yaşanan hadiseleri anlattığını kaydetmektedir (*Moğolların Gizli Tarihi*, 2016, s. 174; Cüzcânî, 2015, s. 136). Cüveynî ise diğer kaynaklardan farklı olarak katliamın sebebinin heyet içerisinde bulunan Hintli bir tüccarın İnalçık ile daha önceden tanıştığını, bu sebeple Otrar valisinin onu küçük düşüren sözler sarf etmesine karşı çıkması yüzünden heyette bulunan herkesin öldürüldüğünü ifade etmektedir. (Cüveynî, 2013, s. 117-118).

Şebânkâreî ise Otrar'a ulaşan kervanın Vali İnalçık'ın açgözlülük edip mallarına el koymak için durdurduğunu, Sultan Muhammed'e kervan içerisinde Müslümanların olduğunu ve onlara ne yapması gerektiğini sorduğunu, sultanın da hiç düşünmeden kervanda bulunan herkesi öldürmesini emrettiğini, vali de aldığı emire binaen kervanda bulunan masum tüccarları öldürdüğünü anlatmaktadır. (Şebânkâreî, 1376, s. 140; Şebânkâreî, 2021, s. 111) Reşîdüddin Fazlullah ise Cengiz Han'ın Harezmsahlara ile olan ticarî ilişkilerine dayanarak bir ticaret kervanını değerli mallar ile Harezm topraklarına gönderdiğini, ancak kafile Otrar'a vardığında şehrin valisi İnalçık tarafından durdurulduğunu, onların istihbarat toplamak amacıyla geldikleri iddiasında bulunarak mallarına el koyduğunu ve tüccarların tamamını öldürerek malları sultana gönderdiğini kaydeder (Reşîdüddin Fazlullah, 1389, s. 30-31). Bazı kaynaklar ise İnalçık'ın gelen tüccarların casus olduklarını sultana bildirdiğini, o da hiç tereddüt etmeden tüccarların öldürülmesini ve ele geçirilen malların kendisine gönderilmesini emrettiği ifadesini kullanmaktadır. (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 316; Nesevî, 1934, s. 29; Abu'l Farac, 1999, s. 481; Ebu'l-Ferec, 2011, s. 8-9; Cüzcânî, 2015, s. 53; Roux, 2001, s. 175; Barthold, 2018, s. 263; D'ohsson, 2016, s. 95).

Otrar'da yaşanan faciadan sağ kurtulmayı başaran tüccar zorlu bir yolculuktan sonra Karakurum'a ulaştı. Cengiz Han'ın huzuruna çıkan tüccar, yaşanan hadiseleri anlattı. Duydukları karşısında öfkeden deliye dönen Cengiz Han, Harezm'e

gönderilmek üzere bir elçilik heyeti hazırlanmasını emretti. Daha önce Sultan Tekiş'in hizmetinde bulunan İbn Kefrec Buğra adında bir devlet adamı başkanlığındaki heyet, Karakurum'dan Harezm'e doğru yola çıktı. Elçiler, Sultan Alâeddin Muhammed ile yaptıkları görüşmede Cengiz Han'ın, Sultan Alâeddin Muhammed'den yapılan katliamın bilgisi dâhilinde olup olmadığını, bilgisi var ise tazminat ödemesi gerektiğini, eğer yok ise Otrar valisi İnalçık'ın cezasını vermek üzere kendisine teslim edilmesini istediğini söylediler. Sultan Alâeddin Muhammed, Han'ın gönderdiği elçileri dinlemek şöyle dursun, daha ileri giderek heyet başkanı İbn Kefrec Buğra'yı öldürtüp, iki elçinin de sakallarını yoldurarak geri gönderdi. Cengiz Han gördükleri karşısında daha da hiddetlendi. Çünkü diplomaside elçilerin dokunulmazlığı vardı. Bu yüzden Cengiz Han, Sultan Alâeddin Muhammed'in yaptıklarını kendisine yapılmış bir hakaret kabul etti. Artık iki devlet arasında savaş kaçınılmaz bir hale geldi (Cüveynî, 2013, s. 118-119; Cüzcânî, 2015, s. 136; Nesevî, 1934, s. 29-30; Abu'l-Farac, 1999, s. 483; Ebu'l-Ferec, 2011, s. 9; Roux, 2001, s. 180-181).

Bu hadiseden sonra Cengiz Han devlet içerisinde yeni düzenlemelere gitti. 1219 yılında tahtının vârisi olarak üçüncü oğlu Ögeday'ı tayin edip Harezmşahlarla savaşıma kararı aldı. Yapılacak olan savaş için gerekli olan tüm hazırlıklara bir an önce başlanmasını emretti. Cengiz Han'ın emri doğrultusunda Moğol ordusu gerekli hazırlıklarını tamamlayarak Harezm topraklarına doğru yola koyuldu. Yolda Uygur Türkleri ve Karluklular da katılınca Moğol ordusu oldukça güçlendi. Barthold, Cengiz Han'ın ordusunun yüz elli veya iki yüz bin, Harezmşah ordusunun da dört yüz bin civarında olduğunu belirtmektedir. Oysa İbnü'l-Esîr ve Mîrhand, Otrar vakasından önce sultanın Moğolların asker sayısı hakkında bilgi almak için bölgeye casuslar gönderdiğini, onlardan gelen bilgilere göre Moğol ordusunun karınca ve çekirge gibi sayılamayacak kadar çok olduğunu, silahlarını kendilerinin yaptıklarını, yenilgi nedir bilmeyen ve iyi teçhiz edilmiş bir orduya sahip olduklarını öğrendiğini, bu yüzden büyük bir korku içinde olduğunu kaydetmektedirler (İbnü'l-Esîr, 1991: 316-317; Mîrhând, 1389: 82). Kaynakların verdiği bilgiler göz önüne alınırsa Moğolların asker sayısının Harezm ordusuna denk olduğunu söylemek mümkündür. Cengiz Han, uzun bir savaş hazırlığından sonra ordusunu dört kısma ayırdı. Büyük oğlu Cuci'yi Cend bölgesine, Çağatay ve Ögeday'ı Otrar'a, Alâk Noyan'ı Fenaket ve Hocend'e gönderdi. Kendisi de küçük oğlu Tuli Han'ı yanına alarak Buhârâ'ya doğru hareket etti (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 316-317; Cüveynî, 2013, s. 119; Mîrhând, 1389, s. 80-81; Barthold, 2017, s. 417; Alican, 2017, s. 66).

4. Hocend Savunması ve Timur Melik

Hocend savunmasını anlatmaya geçmeden önce Harezmşahlar açısından önemine binaen şehrin coğrafi konumu hakkında bilgi vermenin konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Müslüman coğrafyacıların verdiği bilgilere göre Hocend, Orta Asya'nın önemli bölgelerinden olan Fergana Vadisi'nin hemen girişinde ve Seyhun Nehri kenarında yer almaktadır. Ancak şehrin sınırları hakkında İslâm coğrafyacıları arasında farklı görüşler vardır. Ebû'l-Fidâ, Hocend şehrinin Fergana sınırları içerisinde, Seyhun Nehri kıyısına kurulu, beşinci iklim kuşağında ve 90-35° boylam ve 41-25° enlemde yer alan bir şehir olduğunu kaydetmektedir (Ebû'l-Fida, 2017, s. 381). Hudûdü'l-Âlem, Halluh Dağları'ndan doğan Üzeng Nehri'nin Hocend kenarından geçerek Harezm Denizi'ne döküldüğünden bahsetmektedir (Hudûdü'l-Âlem, 2018, s. 25). İbn Havkal da şehri Fergana sınırları içerisine dâhil ederek Seyhun Nehri kıyısında meşhur ve Semerkand'a on günlük mesafede bir şehir olduğunu nakletmektedir. Müellif ayrıca Hocend'in güzelliklerinden bahsederken büyük teknelere sahip olan halkın taşımacılık yaptıklarını anlatmaktadır (İbn Havkal, 2017, s. 442). Diğer bir Müslüman coğrafyacı İstâhrî ise Şaş Nehri'nin batı yakasında kalan Hocend'in Fergana'ya komşu olduğunu çevresinde başka bir yerleşim yeri olmadığını belirtmektedir. Müellif ayrıca şehrin kenarından geçen bir nehir sayesinde tacirlerin gemiler aracılığıyla mallarını taşıdıklarını söylemektedir (İstâhrî, 2015, s. 276-277). Her iki coğrafyacının verdiği bilgilerden Hocend'in kara ve nehir taşımacılığı açısından İpek Yolu ticaretinde önemli bir geçiş güzergâhı olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak şehrin coğrafi konumuyla ilgili olarak Ceyhânî, diğer coğrafyacıardan farklı bir görüşe sahiptir. Ona göre Hocend, Fergana'ya yakın olmasına rağmen bölge sınırları içerisinde yer almamaktadır (Ceyhânî, 1368, s. 193).

İpek Yolu üzerinde bulunan Hocend şehri, mamur ve verimli topraklara sahipti. Bu düzenli ve güzel şehir, hapishanenin bulunduğu sağlam bir dış kale, içerisinde caminin de bulunduğu iç kale ve yüksek duvarlarla korunan saray ve ribattan oluşmaktaydı. Şehir ahali geçimini hayvancılık, balıkçılık ve avcılık ile sağlardı. Ancak nüfusun kalabalık olması nedeniyle mevcut kaynaklar ve elde edilen gelir şehir halkının ihtiyaçlarının karşılanması için yeterli değildi. Bu yüzden halk ihtiyacının kalan kısmını Fergana'nın diğer şehirlerinden ve Ustrûşene'den temin etmekteydi (İbn Havkal, 2017, s. 388).

Hocend, İpek Yolu üzerinde olması nedeniyle Mâverâünnehir bölgesinin önemli ticaret merkezlerinden biri oldu. Özellikle Şaş ve Fergana'dan gelen tüccarların uğrak yeriydi. Hocend'in Semerkand, Şaş ve Fergana gibi kültürel ve ekonomik anlamda büyük bir canlılığa sahip şehirler ile çevrili olmasının yanı sıra Orta Asya ticaretinin kavşak noktasında olması şehrin kalkınmasında büyük rol oynadı. Ayrıca ticaret ağının gelişmesiyle beraber Seyhun Nehri'nin aşağı ve yukarı kısımlarından hem karadan hem de nehir üzerinden getirilen değerli cevherlerin eritilip işlenmesi Hocend'de yeni meslek gruplarının oluşmasına önemli katkılar sağlamaktaydı. Şehrin 1013 ve 1021 tarihleri arasında çok sayıda dirhem ve bakır sikkelerin

bastırıldığı önemli bir darphane merkezi olduğu bilinmektedir. Bölgede yaşanan ekonomik canlılık sayesinde Hocendli zanaatkârlar ürettikleri malları şehirde kurulan pazarlarda satarak geçimlerini sağlarlardı. Şehirdeki üretim arttıkça tüccarlar mallarını Hindistan ve İpek Yolu'nu kullanarak diğer şehirlere götürmeye başladılar. Bunlara ek olarak kırsal kesimde yaşayan halkın elindeki ürünleri şehir halkına satmaya başlaması Hocend ekonomisinin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağladı (Doğun, 2021, s. 177).

Hocend, Orta Asya'nın önemli bir ticaret merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir eğitim ve kültür merkezi idi. Başta Matematik ve Astronomi ilimleri olmak üzere çeşitli alanlarda birçok âlim yetişmiştir. Bu âlimlere dönemin ünlü mutasavvıf ve şairlerinden Hâce Kemal Hocendî, filozof Ebû İmran Musa b. Abdullah el-Hocendî, son olarak da Matematik ve Astronomi âlimlerinden Hamid b. Hıdır el-Hocendî'yi örnek vermek mümkündür. (Kurtuluş, 1998, s. 272; Doğun, 2021, s. 177).

Bölgenin coğrafyası, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra esas konumuza dönecek olursak Harezmsâhlar cephesinde de Sultan Muhammed'in Moğollara karşı savaş hazırlıklarına çok önceden başladığını söylemek mümkün. Daha önce anlatıldığı gibi Alâeddin Muhammed, Moğollar ile yapılan savaşta oğlu Celâleddin sayesinde canını zor kurtarmasıyla birlikte onların savaşçılığından gözü oldukça korkmuştu. Otrar'da yaşananlar da eklenince Moğollara karşı gerekli önlemleri almak kaçınılmaz oldu. Sultan Alâeddin Muhammed Moğollara karşı alınacak tedbirleri istişare etmek amacıyla devlet erkânını topladı. Aralarında sultanın kendisine çok hürmet gösterdiği âlim Şihabü'l-Hayvâkî, Celâleddin ve Timur Melik'in olduğu bir grup Moğolları Seyhun Nehri'nin karşı kıyısında karşılayarak meydan savaşı yapmanın daha uygun olacağı fikrini savunmaktaydılar. Bazı komutanlar da meydan savaşına karşı çıkarak Moğolların Seyhun Nehri'ni geçmelerine izin verilmesi gerektiğini daha sonra onları bölgedeki dar vadilerde pusuya düşürülerek imha edilebileceği görüşündeydiler. Son olarak Gazne tarafına giderek oradan asker toplayıp olası bir yenilgide Hindistan'a doğru geri çekilme fikri ortaya atıldıysa da devlet adamları ve komutanlar tarafından kabul görmedi. Çünkü bu fikir peşinen yenilgiyi kabul etmek anlamına geliyordu. Sultan Alâeddin Muhammed, başlarda Celâleddin ve Timur Melik'in savunduğu meydan savaşı fikrine sıcak baktıysa da yaşanan bazı gelişmeler yüzünden askerlerinin kendisine ihanet edeceğini düşündüğünden bu fikirden vazgeçti. Sultan yanlış bir hamle yapıp Moğollara karşı elindeki gücü kalelere dağıtarak savunmada kalmayı tercih etmesi hem ordusunun gücünü zayıflatmaya hem de devletin yıkılmasına yol açtı (İbnü'l-Esîr, 1991, s. 317; Cüveynî, 2013, s. 322-323; Reşîdüddin Fazlullah, 1389, s. 32; Şebânkârî, 1376, s. 141; Şebânkârî, 2021, s. 113; Kafesoğlu, 1984, s. 249; D'ohsson, 2014, s. 94-96; Alican, 2017, s. 67).

Nesevî, Sultan Alâeddin Muhammed'i böyle bir karar vermeye mecbur bırakan en önemli etkenin bazı devlet adamlarının ve komutanlarının ihaneti olduğunu söylemektedir. Bu duruma örnek olarak aşağıdaki hadiseyi aktarmaktadır:

Sultan, Otrar'ı ele geçirdiğinde babası ve akrabalarını öldürdüğü Bedreddîn Âmid adlı bir komutan, Cengiz Han'la görüşmek istedi. Görüşmede Sultan'dan intikam almak için Moğollara yardım edebileceğini söyledi. Ayrıca (annesi) Terken Hatun'la Alâeddin Muhammed arasındaki mücadeleyi anlatarak bu durumu lehlerine kullanabileceklerini anlattı. Bunun üzerine sanki sultanın en yakın komutanları tarafından yazılmış gibi bir mektup düzenleyerek sultanın eline geçmesini sağladı. Mektubu okuyan Alâeddin Muhammed, en yakınındaki adamlarının kendisine ihanet ettiğini düşünerek askerleri şehirlere dağıtma kararı aldı (Nesevî, 1934, s. 31; Erdoğan, 2020, s. 91-92).

Sultan Alâeddin Muhammed, başta Otrar olmak üzere Semerkand ve Buhârâ gibi önemli şehirler için bir savunma hattı kurdurdu. Sultan, Moğol saldırılarını kale savunmasıyla engelleyebileceğini düşünüyordu. Ancak Moğolların kale kuşatması konusunda büyük bir deneyime sahip olduklarını görmezden gelmesi daha en başında bu stratejinin olumlu bir sonuç vermeyeceğini açıkça ortaya koyuyordu. Ağırıklı olarak Kıpçakların yer aldığı Harezmsâhlar ordusu ayrıca Tacik adı verilen ve sadece para için savaşan İran askerleri ve fillerle donatılmıştı. Silah ve teçhizat bakımından Moğollara karşı sayıca büyük bir üstünlüğe sahip muhteşem bir ordu görüntüsü verse de ordu içerisinde yaşanan çekişmeler, askerler arasındaki disiplinsizlik ve sultanın komutanlarına güvenmemesi gibi olumsuz faktörler, Harezmsâhlar açısından büyük bir problem teşkil etmekteydi. Sultan Alâeddin Muhammed, Moğolların Otrar'da yaşananlarının intikamını almak için önce bu şehre saldıracaklarını tahmin ettiğinden Karaca Hâcib komutasında on bin kişiyi İnalçık'a yardım için gönderdi. O esnada İnalçık komutasında elli bin asker mevcuttu. 1219 yılında Çağatay ve Ögeday komutasındaki Moğol ordusu Otrar önlerine gelerek kaleyi kuşattılar. Taraflar arasında yaşanan şiddetli çarpışmalar nedeniyle her iki taraf da ağır kayıplar vermeye başladı. Kuşatma uzadıkça kaledeki erzakın azalmaya başladığını fark eden Karaca Hâcib, Moğollara karşı daha fazla dayanamayacaklarını, en iyi yolun teslim olmak olduğunu söylese de İnalçık kesinlikle sultanı yalnız bırakmayacağını ve canı pahasına Moğollara karşı mücadele edeceğini bildirdi (Cüveynî, 2013, s. 121; Mîrhând, 1339, s. 87; D'ohsson, 2014, s. 100).

Karaca Hâcib, İnalçık'ın bu sözlerinden sonra bir grup askeriyle birlikte gece yarısı kalenin Sûfihane kapısından kaçmak istese de Moğol askerleri, buna müsaade etmedi. Derhal Karaca Hâcib'i yakalayıp Çağatay ve Ögeday'ın yanına getirdiler. Karaca Hâcib'in onlara kaleyi ele geçirmeleri konusunda yardımcı olabileceğini söylemesi üzerine "*efendin sana bu kadar nimet*

bahşetmişken ona ihanet ettin. Bize de ihanet edersin” diyerek öldürdüler. İncalcık, Otrar şehrini beş ay savunsa da sonunda tüm askerlerini kaybettiğinden tek başına kaldı. Moğol askerleri Cengiz Han’ın onu sağ olarak ele geçirmelerini istediğinden öldüremiyorlardı. Artık daha fazla direnemeyen İncalcık, Moğol askerleri tarafından yakalanarak Cengiz Han’ın huzuruna getirildi. Cengiz Han, valinin açgözlülüğü yüzünden tüccarları öldürdüğünü söyleyerek erittirdiği gümüşü gözlerine ve kulaklarına döktürmek suretiyle öldürttü. Aynı zamanda Otrar’da öldürülen tüccarların da intikamını almış oldu (Cüveynî, 2013, s. 122; Mîrhând, 1339, s. 88; D’ohhson, 2014, s. 100-101; Alican, 2017, s. 66).

Daha önce bahsedildiği gibi Cengiz Han’ın komutanlarından Alâk Noyan Sögetü ve Tokay komutasındaki beş bin kişilik ordu, Harezmsahların önemli şehirlerinden olan Fenakent şehrine ulaştığında şehrin valisi İletgü Mengü Moğollar ile mücadele etmek için halktan topladığı askerler ile kaleye konuşlanmıştı. Ancak vali ve askerleri kale kuşatması konusunda yetkin olan Moğol askerlerine karşı güçlü bir mukavemet gösteremediler. Moğol askerleri Fenakent’te üç gün boyunca büyük bir katliam yaptılar. Dördüncü günün sonunda şehrin valisi İletgü Mengü, Moğollardan aman dilemek için kaleden dışarı çıktıysa da Alâk Noyan’ın onları affetmeye niyeti yoktu. Şehirdeki sanatkâr ve zanaatkârları ayırdıktan sonra geriye kalan askerlerin büyük kısmını öldürttü. Ardından esir aldığı sanatkârlar ve gençler ile birlikte Hocend şehrine yöneldi (Cüveynî, 2013, s. 125; Mîrhând, 1339, s. 90; Hânâmîr, 1342, s. 30).

Bu sırada şehir, Timur Melik’in hâkimiyetinde idi. O, gerekli hazırlıklarını tamamlayarak şehrin kalesine yerleştiği özel yetiştirilmiş askerleriyle birlikte gelecek olan Moğol saldırılarını beklemeye başladı. Cüveynî ve Mîrhând, Timur Melik savaştığında Rüstem ve İsfendiyar utanırdı diyerek namının ne kadar büyük olduğunu kaydetmektedirler. (Cüveynî, 2013: 125; Mîrhând, 1339: 90) Şehrin kalesi Hocend Nehri’nin ortasına inşa edildiğinden yapılacak olan saldırılara karşı korunaklıydı. Bu yüzden Moğol casuslarının kaleden istihbarat toplamaları neredeyse imkânsız gibiydi. Buna rağmen casuslar kalenin yakınlarından bir an bile olsun ayrılamıyorlardı. Timur Melik kaleyi özel yetiştirilmiş bin asker ile savunmaktaydı. Moğollar kaleyi ele geçirmek için mancınıklar ile saldırmalarına rağmen herhangi bir başarı elde edemediler. Timur Melik’in yaptığı savunma karşısında çaresiz kalan Alak Noyan yardım istemek zorunda kaldı. Yirmi bin Moğol askerinin yanı sıra Harezms topraklarından esir alınan yetmiş bin genç de Alak Noyan’a yardım için gönderildi. Alak Noyan, Hocend Kalesi’ni almak için yeniden harekete geçmeden önce yardıma gelen askerleri onluk ve yüzlük gruplara ayırarak her on kişinin başına bir Moğol askeri tayin etti. Ardından Timur Melik’in savunduğu kaleye saldırıya geçti. Moğol piyadeleri yüksek tepelerden kaleye mancınık atışları yaparken süvariler de kaleye ulaşmaya çalışıyorlardı (Cüveynî, 2013, s. 125; Mîrhând, 1339, s. 90; Hânâmîr, 1342, s. 30).

Timur Melik, Moğolların saldırılarına karşı gerekli tedbirlerini almış ve on iki adet sağlam gemi yaptırmıştı. Onları, yapılacak saldırılardan zarar görmemeleri için keçe kaplatıp, çamurla sıvatmıştı. Melik Timur’un askerleri gecenin karanlığından faydalanarak her gün keçe kaplı gemilerle Moğollara ani baskınlar yapıp ağır kayıplar verdiriyorlardı. Ancak Timur Melik, güçlü Moğol ordusu karşısında daha fazla dayanacak gücünün olmadığını farkındaydı. Cüveynî ve Mîrhând’da yer alan kayıtlara göre Timur Melik, canını ve malını kurtarmak için Allah’a çok dua etti. Allah onun dualarını kabul edince Timur Melik ve beraberindekiler gecenin bir yarısı kıymetli eşyalarını ve canlarını sağlam gemilere yükleyerek yıldırım ve rüzgâr gibi suyun üzerinde hızla yol aldılar. Moğol askerleri bu durumdan haberdar olunca onu karşı kıyıda yakalamak için harekete geçtiler. Timur Melik, etrafının Moğol askerleri ile çevrildiğini görünce kıvrak zekâsını kullanarak Moğol saldırılarından zarar görmemek için büyük çaba sarf etti. Fenakent’e ulaşmaya kadar da gemilerle yolculuğuna devam etti. Moğollar, onun kaçmasını engellemek için oraya zincir çekseler de kurulan tuzağı fark eden Timur Melik, sadağından çıkardığı okula zinciri parçalayıp yoluna devam etti (Cüveynî, 2013, s. 125; Mîrhând, 1339, s. 90; Hânâmîr, 1342, s. 30)

Cengiz Han’ın oğlu Cuci, Timur Melik ve bahadırlarının yakalanmadığını haber alınca yeni bir birliği Ceyhun Nehri’ne gönderdi. Timur Melik, büyük bir Moğol ordusunun üzerine geldiğini haber alınca yakalanmamak için kıyıya çıkarak süratle oradan uzaklaştı. Timur Melik ve yanındakiler, önlerindeki tüm engellere rağmen yolculuklarına devam ettiler. Ancak Moğol askerleri sürdürdükleri ısrarlı takibin ardından Timur Melik ve askerlerine ulaşmayı başardılar. Yapılan savaşlarda Timur Melik birçok askerini kaybetti. Ancak onun teslim olmaya hiç niyeti yoktu. Moğollar ile yapılan savaşlardan sonra Timur Melik’in yanında birkaç askeri kalmıştı. Fakat Moğollar o askerleri de yakalayıp esir ettiler. Tek başına kalan Timur Melik’in elinde sadece üç ok kalmıştı ve onlardan birinin temreni yoktu. Timur Melik onların elinden kurtulmak için harekete geçse de üç Moğol askeri onu yakalamak için takip ettiler. Timur Melik peşindeki Moğol askerlerinden birinin gözüne temrensiz oku saplayarak kör etti. Timur Melik, kendisini takip eden askerlere dönerek *“İki okum kaldı. Arkadaşınıza ve size acıyorum”* dedi. Korkan Moğol askerleri geri dönmek zorunda kalırken Timur Melik de Sultan Alâeddin Muhammed’in yanına gitmek üzere Harezms’e doğru yola çıktı. Harezms’e ulaşan Timur Melik, topladığı askerlerle Barcılığkent’e yöneldi. Şehrin şahnesini öldürdükten sonra geri döndü. Bir süre Harezms ordusu içerisinde Moğollara karşı mücadeleye devam etti. Ancak Mîrhând’a göre bir Harezms askerinin Sultan Alâeddin Muhammed’e gelip Moğolların yaptığı katliamları anlatması üzerine Timur Melik,

devletin bir daha toparlanamayacağını düşündüğünden sultanın yanında kalmanın uygun olmadığına karar verdi. Ardından tebdil-i kıyafet ile Harezm'den ayrılıp Şam'a giderek bir süre orada kaldı (Cüveynî, 2013, s. 127-128; Mîrhând, 1339, s. 91-92; Hândmîr, 1342, s. 31).

Bölgede asayişin sağlanması üzerine uzun süre ayrı kaldığı ve doğup büyüdüğü Fergana'ya gitmeye karar verdi. Uzun bir yolculuğun ardından şehre gelerek burada ikamet etmeye başladı. Sürekli olarak etrafındaki gelişmeleri yakından takip ediyor ve haber kaynaklarından bilgiler alıyordu. Bir gün Timur Melik açısından sürpriz bir gelişme yaşandı. Uzun zaman önce izini kaybettiği oğlunun Batu Han'ın emri ile Hocend valiliğine tayin edildiğini öğrendi. Duruma çok sevinen Timur Melik, oğluna ulaşmak için yollar aramaya başladı. Oğlu ile görüşme fırsatı yakalayan Timur Melik, valinin huzuruna çıktığında “*Eğer babanı görürsen tanır mısın?*” diye sordu. Oğlu da “*Ben daha süt içen bir çocukken babamdan ayrı kaldım. Ancak onu tanıyan bir kölem var*” diye cevap vermesi üzerine ona kendi oğlu olduğunu söyledi. Duruma çok şaşırın vali, onu tanıyan köleyi yanına çağırarak Timur Melik'in babası olup olmadığını öğrenmesini istedi. Köle, Timur Melik'in vücudundaki işaretten valinin babası olduğunu anladı. Bu haber tüm Türkistan topraklarına yayıldı. Bir süre oğlunun yanında kalan Timur Melik, oğluna Ögeday'ın ordularına katılmak istediğini söyledi. Ancak vali, babasının bu isteğine karşı çıkarak gitmesinin uygun olmadığını anlatsa da Timur Melik verdiği karardan dönmek niyetinde değildi (Cüveynî, 2013, s. 127; Mîrhând, 1339, s. 91-92; Hândmîr, 1342, s. 30; Doygun, 2021, s. 182).

Ögeday'ın kendisini bağışlayacağına inan Timur Melik, hemen yola koyulsa da kötü bir sürpriz onu bekliyordu Yolculuk sırasında Ögeday'ın altıncı oğlu Kadakan ile karşılaşan Timur Melik, önce kendini tanıttı. Kadakan, karşısındaki kişinin Hocend savunması sırasında birçok askerini öldüren Timur Melik olduğunu anlayınca askerlerine hemen onu tutuklamaları için emir verdi. Timur Melik'i sorgulayan Kadakan, yaptıklarının bedelini ödeyeceği söyledi. Ardından Moğol komutanlar Timur Melik'in yargılanması için mahkeme kurulmasının daha doğru olduğuna karar verdiler. Timur Melik, yargılandığı sırada Kadakan ve gözünü kör ettiği Moğol askeri de mahkemedeydi. Timur Melik, mahkeme heyetinin sorduğu her soruya büyük bir vakar ile cevap vererek kendisini savundu. Ancak yaptığı savunma heyeti ikna etmeye yetmedi. Bu sırada Timur Melik'i öldürmek için fırsat kollayan Kadakan, öfkeyle sadağından bir ok çekerek fırlattı. Timur Melik aldığı ok yarasıyla orada can verirken Kadakan da geçmişi intikamını almış oldu (Cüveynî, 2013, s. 127; Mîrhând, 1339, s. 92; Hândmîr, 1342, s. 31; Doygun, 2021, s. 183).

Sonuç

Harezmşahlar Devleti kuruluş süreci uzun süren ancak tarihte çok kısa sürede yıkılan ender devletlerden biridir. Sultan Alâeddin Tekiş döneminde müesseseseleşmesini tamamlayan devlet, Sultan Alâeddin Muhammed döneminde gücünün zirvesine ulaştı. Sultan, saltanatında Karahıtaylar ve Gurlar gibi güçlü rakiplerini ortadan kaldırarak Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinin mutlak hâkimi oldu. Bu sırada Çin'i ele geçiren Moğolların Merkitlerin lideri Tok Togan'ı ortadan kaldırarak Harezmşahlara komşu olması taraflar arasındaki münasebetlerin başlangıcı oldu. Taraflar arasında başlayan ilişkiler Alâeddin Muhammed'in sergilediği olumsuz tavırlar yüzünden bozuldu. Cengiz Han, başlarda Harezmşah hükümdarının yaptıklarına sessiz kalarak aralarındaki anlaşmayı bozmak istemedi. Ancak 1218 yılında yaşanan Otrar faciası taraflar arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi. Üstüne Alâeddin Muhammed'in Moğollara karşı yanlış savaş stratejileri izlemesi hem devletinin yıkılmasına hem de Türk-İslâm coğrafyasında ağır bir tahribata neden oldu.

Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Moğolların Harezm topraklarını kolayca ele geçirdiklerini söylemek doğru bir tespit olmaz. Buna Timur Melik'in Hocend'de yaptığı savunmayı örnek verebiliriz. Onun Hocend'de gösterdiği bu direniş, başarılı olmasa da Harezmşahların Moğollara karşı gösterdiği önemli bir reflektir. Timur Melik'in Hocend'i savunması sırasında kullandığı akıl dolu taktikler sayesinde Moğollara ağır kayıplar verdirerek şehri uzun süre başarıyla savunmayı başardı. Timur Melik ve diğer komutanların gösterdiği gayret devleti ayakta tutmaya yetmese de yaptıkları kahramanlıklarla tarih sayfalarında yerlerini almışlardır. Bugün Timur Melik'in Tacikistan'da milli kahraman olarak gösteren hikâyelerin dilden dile dolaşması bunun önemli bir kanıtıdır.

Kaynaklar

- Abu'l-Ferec, G. (Bar Habrebus). (1999). *Abû'l-Farac tarihi II* (Ö. R. Doğrul, Çev.). TTK Yayınları.
- Alican, M. (2017). *Tarihin karayazısı Moğollar*. Timaş Yayınları.
- Barthold, V. V. (2017). *Orta Asya Türk Tarihi*. Divan Kitap.
- Barthold, V. V. (2017). *Moğol istilasına kadar Türkistan* (H. D. Yıldız, Haz.). Kronik Kitap.
- Barthold, V. V. (2018). *Türkistan halklarının tarihi* (G. Aynakulova, Çev.). Astana Yayınları.
- Bünyatov, Z. (2003). *Harezmsahlığı ve Enuştekinler devleti* (T. Rızayev, Çev.). Derin Yayınları.
- Ebu'l- Kâsım b. Ahmed Ceyhanî. (1368). *Eşkâl-i âlem* (Ali b. Abduselam Kâtib, Tash.).
- Cüveynî (2013). *Tarih-i Cihanguşâ*. (M. Öztürk, Çev.). TTK Yayınları.
- Cüzcânî (2015). *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmsahlılar)* (E. Göksu, Çev.). TTK Yayınları.
- Demiralp, M. (1997). *Hârezmsahlılar Devleti'nde Alâaddin Muhammed'in annesi Terken Hatun* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- D'hosson, A. C. M. (2014). *Moğol tarihi*. (E. Kalan, Çev.). IQ Yayınları.
- Doygun, M. (2021). Hocend müdafası ve bir direniş örneği Timur Melik. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40(70) 170-182.
- Erdoğan, C. (2020). *Harezmsahlılar*. Selenge Yayınları.
- Ebulgazi Bahadır Han (2020). *Şecer-i Türk (Türk'ün Soykütüğü)* (N. Demir, Haz.). Altınordu Yayınları.
- Ebü'l-Fidâ (2017) *Ebü'l-Fidâ coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)* (R. Şeşen, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- Reşîdüddin Fazlullah (1389). *Camiü't-tevârih (tarih-i selatin-i Harezm)*. Merkez-i Pejuheşî Miras- Mektup.
- Grousset, R. (2014). *Cihan fatihi Cengiz Han* (İ. Tanju, Çev.). Ötüken Neşriyat.
- Hândmîr (1342). *Habîbü's- siyer fi efradü'l-beşer III* (M. D. Siyâkî, Tash.). Kitap Furûşî Hayyam.
- Hudûdü'l-âlem mine'l- meşrik ile'l magrib* (2018). (A. Duman & M. Ağarı, Çev.). Ayıışıği Kitapları.
- İbnü'l-Esir. (1991) *el-Kâmil fi't tarih XII* (A. Ağırakça & A. Özaydın, Çev.). Bahar Yayınları.
- İbnü'l İbrî Ebu'l-Ferec (2011). *Tarîhu muhtasari'd-düvel*. (Ş. Yaltkaya, Çev.). TTK Yayınları.
- İbn Havkal (2017). *10. Asırda İslâm coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- İstahrî. (2015). *Ülkelerin yolları (Mesalîkü'l-memalik)*. (M. Ağarı, Çev.). Ayıışıği Kitapları.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezmsahlılar devleti Tarihi*. TTK Yayınları.
- Kurtuluş, R. (1998). Hucend. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt. XVIII, ss. 272-273). TDV Yayınları.
- Lamb, H. (2016). *Dünyanın kâbusu Cengiz Han*. (S. Kaya, Çev.). Yurt Yayınları.
- Mîrhând (1339). *Ravzatu's-Safâ fi siretü'l- enbiyâ ve'l mülûk ve'l hulefâ IV-V*. Kitapfurûşî Hayyam.
- Moğolların gizli tarihi* (2016). (A. Temir, Çev.). TTK Yayınları.
- Hamdullah Müstevfî (1328). *Târih-i güzide*. Kitab-ı Dünya.
- Hamdullah Müstevfî (2018). *Târih-i güzide*. (M. Öztürk, Çev.). TTK Yayınları.
- Nesevî (1934). *Celaeddin Harezmsahlı* (N. A. Yazıksız, Çev.). MEB Yayınları.
- Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu tarihi* (A. Kazangil & A. Bereket, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Şebânkâreî (1376). *Mecmau'l- ensâb* (M. H. Muhaddis, Tash.). İntişârât-ı Emir Kebir.
- Şebânkâreî (2021). *Mecmau'l-ensâb* (F. Unan, Çev.). TTK Yayınları.
- Taneri, A. (2019). *Harezmsahlılar*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.